

Тарас Шевченко в інтерпретації єврейських письменників

(деякі спостереження)

2019 року ми відзначатимемо 205-літній ювілей з дня народження Тараса Шевченка. Саме з нагоди цієї знаменної дати видавництво «Дух і Літера» задумало випустити досить амбітний проект – перевидати «Кобзар» Тараса Шевченка в перекладі їдишем, зроблений в 1920–1930-ті роки Давидом Гофштейном. Також було вирішено проілюструвати це видання малюнками «бойчуківця» – Василя Седляра, якими було оформлено «Кобзар» 1931 р. Наш проект можна назвати подвійним прочитанням «Кобзаря» – через текст візуальний та через текст словесний, тобто крізь призму іншої багатой та своєрідної єврейської літератури. Уже давно переклади в літературознавстві розглядаються як важливий елемент міжкультурного діалогу, а інтерпретація «Кобзаря» їдишем являє собою унікальне тлумачення поезії Шевченка письменниками, які отримали традиційну єврейську освіту, були виховані на біблійній культурі. З одного боку, українська мова та їдиш – дуже різні за граматиною

та синтаксисом, з другого, Шевченко – це поет, який так само мав релігійну освіту, якого М. Драгоманов називав «біблійцем», чия творчість сповнена алюзій та ремінісценцій на біблійні тексти, і для якого Біблія все життя була найважливішою книгою.

Знаменно, що 2019 р. ми також святкуватимемо 80 років з дати реалізації наймасштабніших проектів перекладів Шевченка їдишем. 1939 року нарешті вийшли друком окремими виданнями переклади Гофштейна – вибірка з «Кобзаря» для дітей (видано в Одесі) та «Вибрані твори» для дорослої аудиторії; також була видана повість «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Відомий дослідник архівної єврейської спадщини в Україні Юхим Меламед нараховує три спроби видати книгу перекладів «Кобзаря» їдишем у Радянській Україні. 1929 р., 1934 р. і нарешті 1937–1939 рр.¹ Про книгу 1929 року важко щось з певністю сказати, крім того, що вона анонсується в пресі та про неї натяками згадують самі перекладачі. Наприклад, маємо оголошення в газеті «Комуніст» від 10 березня 1929 р.: «Група єврейських поетів (Квітко, Маркіш, Гофштейн, Різник і Фінінберг) на замовлення Державного видавництва України готує до друку “Кобзар” Т. Г. Шевченка єврейською мовою. Частина перекладу (біля 6000 рядків) уже подано. “Кобзар” має вийти цього року» [1]. 12 березня 1929 р. харківська їдишська газета «Штерн» «сповіщала про заплановане повне видання поезій Шевченка їдишем» [26]. Наші архівні пошуки свідчать про те, що цей проект було реалізовано. На слід «Кобзаря» їдишем натрапляємо в листуванні Канівського заповідника Т. Шевченка з Державним видавництвом України (ДВУ). У квітні 1931 р. Музей-заповідник зробив запит до ДВУ з

¹ Можливо, частина їдишомовного «Кобзаря» була надрукована в журналі «Советіше літератур» (1939) [27].

проханням надіслати книжки про Шевченка в музейну книгарню. 19 квітня 1931 р. голова ДВУ Сергій Пилипенко відправив перелік книжок, які вже було видано, а також які знаходяться в редакційному портфелі видавництва – це «“Кобзар” євр<ейською> мовою та “Життя й творчість Шевченка (євр<ейською> мовою)”» [2]. Імовірно, тут ідеться про біографію Шевченка, написану Е. Фінінбергом.

Тривалий час перекладений їдишем «Кобзар» лежав у видавництвах і з різних причин, насамперед цензурних, не міг бути оприлюдненим. За цей час змінилися не тільки відповідальні редактори проектів, підходи до відбору текстів, но і долі деяких авторів статей. Зокрема, керівник Інституту Шевченка Євген Шабліовський був заарештований [20].

Над перекладами поезій Тараса Шевченка Давид Гофштейн працював понад двадцять років, і «Вибрані твори» 1939 р. – це лише вершечок великого айсберга. Про це свідчать рукописи текстів, які зберігаються у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України і які ми відтворюємо в цій книзі. Реконструювати етапи творчої праці Гофштейна можна, тільки спираючись на окремі згадки автора в статтях 1930-х років. «В 1920 році я почав перекладати ліричні вірші Т. Шевченка, які вже увійшли в підручники для єврейських шкіл. Протягом 18 років багато віршів поета у моїх перекладах були надруковані в єврейській радянській пресі», – пише Д. Гофштейн у статті «Шевченко єврейською мовою» (1938) [5]. У нарисі «Його поезія близька всім трудящим» (1939) [8] він згадує, що в 1920 р. «надрукував дві статті про Шевченка в спеціальному виданні до річниці поета» (про які саме статті згадує Д. Гофштейн, нам не відомо)².

² Див. також: «В 1920 році я почав перекладати ліричні поезії Шевченка і тоді ж надрукував кілька статей про геніального сина українського народу. Протягом вісімнадцяти років багато віршів великого поета в моїх

Проте такий глобальний перекладацький проект, як знайомство їдишомовного читача зі всією творчістю Шевченка, не міг виникнути без багаторічних напрацювань, літературних спроб, пошуків перекладацьких стратегій, знахідок та поразок. Їдишомовні письменники звертали ся до осмислення творчості Шевченка давно, ще наприкінці ХІХ ст. Згадаємо про велику зацікавленість «Кобзарем» з боку Шолом-Алейхема, який називав цю книгу «Піснею над Піснями». З дореволюційних надбань варто згадати вірш Шимона Шмуеля Фруга «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (1891). Одним з перших перекладав Шевченка Ошер Шварцман, у творчості якого також можна знайти мотиви українських народних пісень («Річка човен понесла (на український мотив)», пер. П. Тичини)). П. Рихло вказує на спорідненість творчості Шевченка та Аврома Рейзена і Марка Варшавського («Пісня про хліб») та Моріса Вінчевського (кн. «Арфа свободи») [26].

У ґрунтовній статті «Тарас Шевченко і єврейська література» (1940) Ірма Друкер говорив про спорідненість між творчістю Шевченка та Переца Маркіша; а в творчості Давида Гофштейна він вбачав «сувору витриманість і гармонійність шевченківського слова і шевченкового образу, філософську сформульованість і афористичність висловів» [4, с. 190]; творчість Іцика Фефера, на його думку, характеризують «співучість, захоплююча розповідність шевченківського вірша» [4, с. 187]. Дослідження алюзій та ремінісценцій з Шевченка у Д. Гофштейна – це одне з привабливих тем для літературознавців-компаративістів майбутнього.

Крім уже згаданих перекладачів Шевченка – Давида Гофштейна, Лейба Квітко, Переца Маркіша, Ліпи Резніка, Езри Фінінберга, Іцика Фефера, Мойсея Хащеватського –

перекладах було надруковано в єврейській радянській пресі, а деякі з них уже увійшли в підручники для єврейських шкіл» (1939) [6].

треба назвати і перекладачів із Західної України: Гореліка Шмар'є, Бера Горовіца, Шимона Мельцера. В одній зі своїх статей Давид Гофштейн анонсує вихід у московському видавництві «Емес» збірки перекладів з Шевченка за редакцією поета Самуїла Галкіна [8].

Процес взаємодії між українською літературою та літературою на їдиш був двостороннім, українські письменники 1920–1930-х рр. активно перекладали нову єврейську літературу. 1920 року була надрукована маленька книжечка Іцхока Переца в перекладі Миколи Зерова та Олександра Гера (псевдонім відомого видавця та мистецтвознавця Володимира Наумовича Вайсблата). Вона мала назву «Народні оповідання» та включала сім невеличких новел. Ще один проект, про який варто згадати, це «Антологія нової єврейської поезії» (1923) за редакцією Василя Атаманюка. Хоча ця збірка мала лише 36 сторінок, вона представляла групу молодих єврейських письменників як цілісну та оригінальну течію в літературі.

Можна нарахувати ще сотні видань книг єврейських письменників українською протягом 1920–1930-х рр. — охочі можуть ознайомитися з переліком у книзі Л. В. Коломієць «Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років» (К., 2013), я тут згадаю тільки деякі. Активно перекладали українською поезії самого Давида Гофштейна. Цього єврейського поета пов'язувала давня дружба з Максимом Рильським. М. Рильський був редактором «Вибраних» перекладів з Гофштейна (1938, 1939), він написав передмову до російського (1958) та українського (1965) видань — перших книг Д. Гофштейна після років забуття. У 1930-ті українською вийшла низка перекладів Шолом-Алейхема: 1932 р. підготовлено 2-томник, а 1938 та 1939 рр. з'являються однотомні «Вибрані твори» у перекладі Єфраїма Райцина. Тоді ж, 1938 р., було надруковано «Поезії» Ошера Шварцмана (14 перекладів

у цій збірці належать Павлу Тичині). 1937 року підготовлено українською вибрані поезії Іцика Фефера («Скарб») у перекладі Миколи Бажана, Леоніда Первомайського, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Павла Тичини. Після багатьох років забуття найповніше видання єврейської поезії для українського читача здійснено вже у наш час — «Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу (укл. та ред.: В. Чернін, В. Богуславська)» (К.: Дух і Літера, 2007).

Так склалося, що найповніше видання перекладів «Кобзаря» їдишем з'явилося напередодні нової світової війни, у період масових репресій та посилення «русоцентристських» тенденцій у культурному житті СРСР. Чи закономірно, що саме на цей час — 1939 р. — припадає один із найгучніших ювілеїв Тараса Шевченка в СРСР — святкування 125-ти років з дня народження? Подібні святкування у державах, заснованих на насильстві та агресії, не були випадковостями. У 1930-ті рр. заходи з ушанування письменника передбачали не тільки (і не стільки) літературну подію, а й актуалізацію так званої «перформативної культури» (Джеффри Брукс, Дж. Б. Платт)³. Святкування ювілеїв письменників були по-справжньому масовими: випускаються ювілейні видання; відбувається ритуалізація подій через перейменування вулиць, установ (згадаймо, що саме з 1939 р. Київському університету та Київському театру опери та балету було присвоєно ім'я Тараса Шевченка) та через встановлення монументів (пам'ятник Т. Шевченку в Києві у тодішньому парку Воробського).

Ми можемо по-різному інтерпретувати шевченківські ювілейні заходи 1939 р., які проходили на тлі агресивної військової істерії та публічних закликів покарати

³ «Ушанування народного поета перетворюється на велике культурне свято» — писав автор біографії Шевченка на їдиш, Петро Альтман [2, с. 62].

Handwritten text in the left column, likely a translation or commentary. The text is dense and appears to be in a cursive script, possibly Ukrainian or Polish. It includes several lines of text, some with underlines and some with small annotations.

III
Handwritten text in the right column, continuing the translation or commentary. It features a large section of text that has been crossed out with a thick black line. Below this, there are several lines of text, some of which are also underlined. The handwriting is consistent with the left column.

335
28.3
A small rectangular stamp or label at the bottom center of the page, containing the number 335 and some illegible text.

Гофштейн Д. Переклади, чернетки. «Царі» (Тарас Шевченко) // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка. Фонд 1. Спр. 856.

ворогів народу. По-перше, такі процеси комеморації демонструють присвоєння радянською культурою символічного статусу національного українського поета: згадаємо, як агресивно в періодиці виступали проти так званих націоналістів, котрі «хибно» тлумачать творчість Шевченка; рефреном зі всіх трибун звучала теза про те, що Шевченко не був націоналістом. По-друге, ювілей, безумовно, формував канон «радянського» Шевченка (великий, народний поет, син українського народу, співець українського народу, Кобзар, поет-страждалець, революціонер, великий демократ, бойовий соратник російських революційно-демократичних письменників [7, с. 354]). Ці перифрази стали з того часу штампами в підручниках радянської доби. Але пам'ятні ювілеї, ймовірно, для радянської людини 1930-х років були і спробою витіснити травматичний досвід репресованого суспільства. Закономірно запитує професор Пітсбургського університету Дж. Б. Платт, дослідник письменницьких культур у сталінську епоху: «Чи не було це динамічне напруження між класикою та істерикою простим наслідком травм, які було нанесено народу, та спробою ці травми витіснити?» [22, с. 10].

Не претендуючи на вичерпність, спробуємо реконструювати деякі особливості рецепції постаті та творчості Шевченка у художніх творах та публіцистичних статтях їдишомовних письменників 1930-х років. У нарисі «Муза Шевченка» (1939) Іцик Фефер говорить про «чудову музикальність, ритмічність, ясність думки, слова, високу ідейність» українського поета; Тарас Шевченко – це насамперед художник, який захоплює «своїм міцним, простим словом, своєю народною мовою, високою майстерністю». На жаль, цікава теза про те, що у віршах Давида Гофштейна відчувається «справжній творчій вплив» Шевченка, І. Фефером не була розвинута [29].

Давид Гофштейн у статті «Його поезія близька всім трудящим» (1939) розмірковує над особливостями поезики та тематики Шевченка: «багатющі джерела народної образності», «яскраві соціальні мотиви», «мотиви визвольної боротьби» – така характеристика Шевченка досить традиційна для публіцистів 1930-х рр., проте як перекладач Д. Гофштейн формулює своє завдання таким чином: «зберегти народність поезії Шевченка, її лаконічність» [8]. Також у цій статті Д. Гофштейн згадує про власні переклади поем «Марина», «Княжна» (ці тексти не увійшли у видання 1939 р.).

Аналізуючи працю Петра Альтмана, одну із перших біографій Тараса Шевченка їдишем, треба пам'ятати про те, що вона орієнтована насамперед на дитячу аудиторію. Автор створює символічну біографію поета-борця, який «віддав життя за щастя народу». Значимість поета підкреслюється як його зовнішнім виглядом, так і рисами характеру: «Середнього зросту, широкоплечий, він привертав увагу своїм відкритим, чесним обличчям і ясними очима. По своїй вдачі поет був дуже добрий, товариський, скромний, любив бесіди з простими людьми – не любив усяких пустих “чемних” розмов з попами», «Шевченко охоче допомагав чим тільки міг бідним людям незалежно від їх національності» [2, с. 29]. Подібні характеристики органічно вписувалися в соцреалістичну риторику, тому автори не відчували деякої кітчевості та комічності описів. Традиційно П. Альтман звертає увагу на інтернаціональні мотиви в творчості Шевченка, а також на його дружбу з російськими демократичними письменниками – це рефрен 1930-х років. З особливостей поезики П. Альтман наголошує на присутності у творчості Шевченка мотивів українських народних пісень, теми матері та дитини.

Принципово можна погодитися з письменником

та перекладачем Шимоном Мельцером у тому, що для єврейських письменників Радянської України важливі були, насамперед, «антицарські» та «антирелігійні» тенденції, Кобзаря вважали «за виразника страждань і бунту своєї селянської класи, відсуваючи на дальший план його етичний і національний світогляд» [21, с. 439]. Але варто усвідомлювати, що спектр оцінок творчості та постаті Шевченка в «червоній» Україні 1930-х рр., як ми показали, був різноманітнішим, перекладачів та критиків також цікавили питання поетики.

Єврейські письменники по той бік радянського кордону наголошували насамперед на національному підґрунті творчості українського поета: на думку Шимона Мельцера (1938), для «нечисленних перекладчиків із Східної Галичини» Шевченко – це «поет передовсім національний і понадкласовий» [21, с. 438], причому, на його думку, найважливіша спорідненість Шевченка та єврейських письменників полягає у важливості для них «етичного націоналізму», питань національної свідомості та пошуків правди. Подібне тлумачення постаті Шевченка та оцінка значимості його поезії дзеркально відображають тези Володимира Жаботинського, викладені ним у статті 1911 р. «Урок ювілею Шевченка». На думку В. Жаботинського, Шевченко є насамперед «національний поет»: «можна викинути всі демократичні нотки з його творів... – і Шевченко залишиться тим, ким створила його природа: сліпучим прецедентом, який не дозволяє українству відхилитися з дороги національного відродження» [14].

1930-ті роки позначені не тільки роботою їдишомовних письменників над перекладами з Шевченка, у цей час також створюються поетичні тексти, присвячені українському поету. Зокрема 1939 р. Давид Гофштейн пише вірш «Тарасові Шевченкові» (переклад М. Зісмана)

та тетраптих «На могилі Шевченка» (переклад М. Рильського). Обидва тексти створені як оспівування нових меморіальних комплексів на пошану Шевченка – відкриття пам'ятників поету в Києві та Каневі (1939). Проте ми маємо справу не стільки з виконанням соціального замовлення до ювілею, скільки з творами на мотиви Горациєвого «*exegi monumentum*», які зберігають усю «пам'ять жанру».

Проаналізуємо ці твори детальніше. Вірш «Тарасові Шевченкові» (1939) Д. Гофштейна [10] має 12 рядків і побудований як діалог двох поетів. Дистанція поваги та шани підкріплюється звертанням до Шевченка на «Ви» («до вас звернути мій сердечний спів»). Ліричний герой пересувається з нічного простору «вночі, оддалеки від гуркоту і шуму» до джерела світла – пам'ятника Шевченку, який є «образом в сяйві слави». Можливо, Гофштейн та перекладач навмисно підкреслюють релігійні підтексти, адже традиційно вислів «сяйво слави» використовується у молитовних текстах. Слова Шевченка вводяться через епіграф: «І день іде, і ніч іде. / І голову схопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки!». У публікації в журналі «Основа» 1861 р. цей вірш має назву «Передсмертні пісні», цей контекст – спів старого самотнього поета – актуалізується у вірші-присвяті Д. Гофштейна як діалог між старим самотнім та мудрим Шевченком та самотнім мандрівником, який звертається до поета як до «провісника радості, і правди, і науки». Характерно, що шевченкова двочленна формула «правди і науки» змінюється у Гофштейна на тричленну «радості, і правди, і науки»: також підкреслюється, що тематика поезії Шевченка не вичерпується інвективами, мотивами «гніву правого» (пророчого), шевченкове слово виступає як уособлення тричленної формули: «любов» «радість», «ніжність». Ми бачимо, що вимальовується образ Шев-

ченка, відмінний від офіційно сконструйованого штампа «поета-революціонера».

Тетраптих Д. Гофштейна «На могилі Шевченка» (1939) [11] складається з 4-х різних за ритмікою та образністю поетичних текстів. Перший вірш – сходження самотнього поета до Шевченка (як і у поезії «Тарасові Шевченкові» виникає образ ліричного героя – самотнього мандрівника): «Самотньо на могилу я зійшов, / Що в першому промінні височіє» (характерно, що тут знов реалізується опозиція темрява – світло, образ Шевченка супроводжується описами ранкового саява). У другому вірші змальовуються образи молоді («милої дітвори») та подані міркування про історичні зв'язки між українським та єврейським народами. Опозицію часову – ніч/ранок – посилює опозиція старе/нове: «нові накази», «нові надії»; створюється проекція майбутнього, коли золото «проміння» змінюється на електричні дроти доби індустріалізації: «гарячі шнури золоті / Нові шляхи усім нам одміряють». Третій вірш – це «різкі» двостопні ямби, з рубаними чоловічими римами: знать/взять/даль/ждать/сталь/стрілять; кожний рядок – це заклики до бою. Завершує поетичний цикл катрен-медитація, написаний у формі внутрішнього монологу, притлумлюючи та нейтралізуючи попередню бойову агітку: «Чому саме тут, не десь отам / Я віддаюсь оцим думкам? / І сам не можу я вгадать / Та знаю: це пора сказать».

Можна згадати й інші тексти тогочасних єврейських письменників, присвячені Шевченку. Наприклад, сонетний диптих Мойсея Хашцеватського «Пам'ятник Тарасу Шевченку в Харкові» та «Балада про палаючу хату» Іцика Фефера, сюжет якої ґрунтується на реальному епізоді з життя Т. Шевченка.

Проте найцікавіші та найпитоміші органічні зв'язки між поезією Шевченка та єврейських письменників,

імовірно, треба шукати в Біблії: біблійній образності, мотивах, переспівах, у сприйнятті Слова та Книги як Божественної сутності, як одкровення; у складній символіці чисел та літер. І от про це через ідеологічні причини в 1930-ті роки заборонено було говорити. Але герменевтичне коло для подібного сприйняття Шевченка вже було сформовано, продовжуються ці пошуки сучасними дослідниками: Михайло Драгоманов називає Шевченка «біблійцем» та підкреслює «пророчу домінанту в його творчості», Леонід Білецький знаходить у Шевченка «біблійний комплекс», Григорій Грабович виявляє «символічне проектування себе в ролі Христа», Людмила Кісельова реконструює богородичний мотивно-тематичний комплекс поезій Шевченка; Станіслав Росовецький детально досліджує тему «Біблія і Шевченко» – перелік цими іменами не вичерпується.

Але навіть у поетичних посвятах Шевченку 1930-х років можна реконструювати біблійні підтексти, наприклад, у вірші Д. Гофштейна «На могилі Шевченка» прочитується мотив слова поета-пророка, яке поєдналося зі всесвітом: «Твої слова в повітрі цім живуть / Твої картини в цім живуть просторі». Імовірно, тему слова як прокляття також варто інтерпретувати в біблійному контексті: «Ні, не мене і не мого сина / Ти проклинав: не та була мета!» [11, с. 313]; цей мотив проявлений в іншому варіанті перекладу, де йдеться про «жовч прокляття»: «Ні, не в мене й не в дітей моїх / Направляв ти жовч проклять своїх»).

Можливо, біблійний контекст дозволить знайти глибинні смисли і в мемуарних згадках єврейських письменників про пошук книги Шевченка, підкреслю – Книги, в чому вбачаємо органічне вписування рецепції шевченкового Слова саме в біблійну традицію. Цей сюжет спрощено подається у вірші радянського письменника Айзика Губер-

мана «Напис на книзі» (переклад Григорія Плоткіна, 1940) про книгу, яка «пробудила дитинство», книгу, за якою треба вирушити у паломництво: «Мое дитинство книга пробудила / (Книжок у нашій хаті не було!) / В селі далекім книга ця бродила, / За нею я пішов у те село» [13, с. 60].

Описані у цій статті культурно-історичні контексти важливі для розуміння стильових особливостей перекладів Гофштейна. Маємо з цього приводу надзвичайно цінні спостереження Мойсея Майданського «Шевченкова поезія в єврейських перекладах» (1944), сучасника описаних подій, одного із співробітників Кабінету по вивченню єврейської мови, літератури та фольклору НАН України. У статті філолог аналізує лексико-синтаксичні особливості перекладів Шевченка їдишем, зосереджуючи увагу саме на роботі Давида Гофштейна.

Якою ж вимальовується перекладацька манера Гофштейна? За спостереженнями М. Майданського, на лексичному рівні поет подекуди звертається до неологізмів заради посилення звукового інструментування тексту; для відтворення органічно закоріненої у фольклорній традиції мови оригіналів перекладач застосовує ідіоматичні вирази. Наявні в шевченківському оригіналі старослов'янізми Д. Гофштейн відтворює за допомогою «застарілих гебрейських лексичних елементів або архаїчних слів іншомовного походження» [19, с. 96]. Часто вживаються в перекладах українізми як для створення етнографічного колориту, так і для точнішого відтворення реалій (слова: совес, сичес, цаплес, соловей, зозоле, клен тощо). Деякі українські слова принципово залишаються не перекладеними, наприклад, подекуди слово «батько». Хоча трапляються, на думку М. Майданського, у Д. Гофштейна і лексичні помилки.

Аналізуючи синтаксис перекладу, М. Майданський зазначає, що перед їдишомовними письменниками сто-

яло завдання гармонійно поєднати різні синтаксичні інтенції мов: ««приплив» складів, що створюються в єврейському перекладі аналітичністю синтаксису, не покривається автоматично «відпливом», спричинюваним малоскладовістю слів єврейської мови. Рівновага тут не виникає сама собою» [19, с. 100]. Тобто аналітичність єврейського синтаксису робить переклади з української – «розтягнутими, багатоскладовими», а слова на їдиші з меншою кількістю складів скорочують рядок – і тут треба було проявити перекладацьку майстерність, щоби зберегти також і ритмо-метричний малюнок оригіналу.

Одна з найцікавіших проблем аналізу перекладів – яким чином перекладач змінює оригінал і чим саме обумовлені ці зміни. З'ясувалося, що Гофштейн подекуди не тільки додавав індивідуальності образності, але й «дописував» Шевченка цілими строфами. Іноді в кінці рядка з'являться епітет, відсутній в оригіналі, проте уможливлений контекстом: «А щось такеє бачить око» (ясно) («Я не нездужаю, нівроку»), «Співають ідучи дівчата» (любі) («Садок вишневий коло хати»), «І сипле попіл на главу» (стару) (поема «Царі») – наводить приклади М. Майданський. Подекуди Д. Гофштейном змінюється образність оригінала: «Чи то так сонечко сіяло, / Чи так мені чогось було» («Чи сонцем-сяйвом полонений, чи так від дійсності ясної»); «Ще треті півні не співали, / Ніде ніщо не гомонить» (додано: «Земля повна синього спокою»).

Однією з упорядниць нашої книги-білінгви та перекладачкою з їдишу – Оксаною Щербою – було виявлено випадки, коли Д. Гофштейн додавав власний текст до поезій Шевченка, таким чином розставляючи необхідні акценти. Ці «вставки» подано нами в примітках, тут я спробую проінтерпретувати деякі з «осучаснень». У вірш «А. О. Козачковському» Гофштейн додає 5 рядків: «Минає день, минає тиждень, / і може бути, друже мій, / що

так же сплинуть мої останні літа... / Покарали мене за правду, / Я несуч свій хрест (букв. – свою долю), долю я не проклинаю» (пер. Оксани Щерби). Зауважимо, що вірш Шевченка «А. О. Козачковському» – це тривожний ліричний монолог, сумніви, проєкції майбутнього, найуживаніша синтаксична конструкція у ньому – риторичні запитання. Рядки Гофштейна, навпаки, унаочнюють важливий для перекладача та його читацькою аудиторії образ поета-мученика, який постраждав за правду, перед нами своєрідна інтерпретація вірша, це відповідь на ті риторичні запитання, якими сповнений оригінал.

У поемі «Царі» Оксаною Щербою також було виявлено кілька вставок перекладача, які посилюють соціальні мотиви поеми, підкреслюють тему бідних та знедолених: «Отак живуть вельможні царі. / А як живуть прості люди? Не вільно говорити» (переклад О. Щерби).

Знайдено десять «гофштейнових» рядків і в поемі «Марія». Вони, з одного боку, підкреслюють антирелігійні мотиви (Марію розіп'яли монахи), а з іншого – розвивають апокрифічний мотив розп'яття Божої Матері: «І монахи після цього, / Вбрали тебе у багрянець, коронували / Як царя... І розіп'яли, / Як його, твого сина. І оплювали тебе, / О пречиста мати милосердна, / І осквернили тебе – скажені кати! / Наче золото, що плавиться в печі, / У душі людській наново / Восстала ти в душі слабого».

У контексті такого авторського втручання в шевченківський оригінал постає питання щодо екстраполяції біографії перекладача на образ ліричного героя, тобто яким чином той факт, що Гофштейн підкреслював у поезії Шевченка мотиви страждання, мучеництва заради Слова, покараності за правду – є голосом самого Гофштейна, і чи не осмислював він своє буття художником в СРСР як шлях страждальця, самотнього мандрівника. На це питання зможемо дати відповідь у ході подальшого уваж-

ного прочитання текстів. Щодо відтворення Гофштейном особливостей віршування Тараса Шевченка, то пошлемося на Шимона Мельцера, який вважав, що єврейський письменник «уживає білого вірша там, де Шевченко захоплюється асонансами».

Насамкінець хочу подякувати за фахові консультації, які стали неоціненними для мене у світі їдишомовних перекладів Шевченка: видавцю та ініціатору проекту Леоніду Кушелевичу Фінбергу, Оксані Щербі – знавчині їдишу, яка, на відміну від мене, відчуває «смак» перекладів Шевченка, Світлані Невдащенко – прекрасній дизайнерці, чий сумлінний підхід до макетування текстів дозволив знайти багато цікавинок; Тетяні Батановій, яка допомогла ознайомитися з рідкісними їдишськими виданнями 1939 р.; Національному музею Тараса Шевченка – за можливість працювати з унікальними архівними матеріалами; працівникам Інституту архівознавства Центральної бібліотеки ім. В. Вернадського, котрі допомогли розшифрувати деякі імена; колективам відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України та Центрального державного архіву вищих органів влади України за затишну та дружню атмосферу в читальному залі та цінні консультації.

Оксана Пашко

Архівні матеріали

1. Гофштейн Д. Переклади, чернетки. 1. Мені тринадцятий минало... 2. Я не нездужаю нівроку. 3. В неволі тяжко... 4. Росли у купочці – зросли... 5. На панщині пшеницю жала... 6. Світе ясний! 7. Царі. 8. Варнак; Гофштейн Д. На могилі Шевченка (поезія, присвячена Шевченкові), машинопис; Гофштейн Д. Великий інтернаціоналіст (стаття про Шевченка), автограф // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка. Фонд 1. Спр. 856.
2. Пилипенко Сергій. Лист від ДВУ [19.04.1931] // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1443. Протоколи засідань Шевченківського комітету при Наркомосі УРСР та матеріали до них.

Література

1. [б. а.]. Шевченко в перекладах. «Кобзар» єврейською мовою // Комуніст. 1929. 10 березня. С. 3.
2. Альтман Петро. Т. Г. Шевченко. К.: Держ. літературне-видавництво, 1939. 64 с.
3. Богуславська Валерія. Тарас Шевченко і єврейська література // Молодий буковинець. 2010. 12–13 березня. С. 2.
4. Друкер І. Тарас Шевченко і єврейська література / [з євр. переклав Й. Квітко] // Альманах Шевченкові / [відп.-ред. М. Г. Круліковський]. Одеса: Видання Одеської обл. філії спілки рад. письменників України, 1940. С. 184–192.
5. Гофштейн Д. Шевченко єврейською мовою // Літературна газета. 1938. 15 березня. С. 4.
6. Гофштейн Д. Наша робота над перекладами творів Т. Г. Шевченка // Літературна критика. 1939. № 4. С. 114–115.
7. Гофштейн Д. Тарасові Шевченку / [авториз. переклад з євр. М. Зісмана] // Соціалістична Харківщина. Х., 1939. 9 марта. № 55 (5385). С. 3.
8. Гофштейн Д. Його поезія близька всім трудящим // Вісті. Х., 1939. 29 вересня. № 225 (5415). С. 3.
9. Гофштейн Д. Пророк братерства народів // Радянська Україна. 1944. 10 березня. С. 2.

10. Гофштейн Д. Тарасові Шевченку [перекл. М. Зісмана] [вірш] // Гофштейн Д. О білий світе мій... Вибрані поезії. К.: Дух і Літера, 2012. С. 311–312.
11. Гофштейн Д. На могилі Шевченка (I–IV) [перекл. М. Рильського] [вірш] // Гофштейн Д. О білий світе мій... Вибрані поезії. К.: Дух і Літера, 2012. С. 312–315.
12. Гофштейн Д. Шевченкові / [перекл. М. Терещенка] [вірш] // Гофштейн Д. О білий світе мій... Вибрані поезії. К.: Дух і Літера, 2012. С. 356.
13. Губерман Айзік. Напис на книзі [перекл. з евр. Григорій Плоткін] // Альманах Шевченкові / [відп.-ред. М. Г. Круліковський]. Одеса: Видання Одеської обл. філії спілки рад. письменників України, 1940. С. 60.
14. Жаботинский Владимир. Урок юбілея Шевченко (1911). URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/9/76087/>
15. Квітко Й. Великий атеїст // Молода гвардія. Одеса. 1938. 16 листопада. С. 3.
16. Квитко Т. Поэт и народ // Большевицское знамя. Одесса. 1939. 9 марта. С. 3.
17. Короленко Б. А. 125-літній ювілей Тараса Шевченка: комеморації 1939 року // Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. Вип. 2. К.: пріоритети, 2012. С. 348–367.
18. Костенко В. 125-літній ювілей від дня народження Шевченка // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 5 / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. К., 2015. С. 975–976.
19. Майданський М. Н. Шевченкова поезія в єврейських перекладах // Пам'яті Т. Г. Шевченка. Збірник доповідей, читаних на ювілейній Шевченківській сесії Академії Наук УРСР. 9 і 10 березня 1943 р.: редкол.: Б. І. Ченишев, П. Г. Тичина, Л. М. Славін. Вид-во АН УРСР, 1944. С. 93–102.
20. Меламад Е. Вторая попытка. К истории изданий Тараса Шевченко на идише // Народ Книги в мире книг. Еврейское книжное обозрение. 2018. Вип. 132. Февраль.
21. Мельцер Шимон. Шевченко в жидівській мові // Шевченко Тарас. Повне видання творів Тараса Шевченка. Т. XV. Шевченко в чужих мовах / за ред. Р. Смаль-Стоцького. Варшава-Львів: Український науковий інститут, 1938. С. 437–439.

22. Платт Дж. Б. Здравствуй, Пушкин!: сталинская политика и русский национальный поэт: [пер. с англ. Якова Подольного]. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2017. 352 с. (Эстетика и политика. Вып. 4).
23. Полянкер Г. І. Єврейська література і Т. Г. Шевченко // Шевченківський словник: в 2 т. К., 1976. Т. 1.
24. Радучький Віктор. «Псалми Давидові» Тараса Шевченка очима перекладача // Сучасність. 1994. № 3. С. 148–157.
25. Резнік Ліпа. Україна. Пам'яті Тараса Шевченка [вірш] // Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу / укр. та ред.: В. Чернін, В. Богуславська. К.: Дух і Літера, 2007. С. 284.
26. Рихло П. Єврейська література і Шевченко // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 2: Г-З / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. К., 2012. С. 554–556.
27. Советіше літератур. 1939. № 2.
28. Фефер І. Балада про пожежу [переклад з євр. А. Кацнельсон] // Чорноморська комуна. 1939. 28 січня. С. 3.
29. Фефер І. Муза Шевченка // Соціалістична Харківщина. Х., 1939. 9 березня. № 55 (5385). С. 1.
30. Фінкель Мойсей. З любов'ю до співця свободи (єврейські письменники про Т. Г. Шевченка) // Дніпро. 1963. № 5. С. 149–151.
31. Хащеватский М. Шевченко и еврейские поэты // Красное знамя. Х. 1939. 9 мая. № 55 (348). С. 2.
32. Хащеватський. Партизан Тарас, Пам'ятник Тарасу Шевченку в Харкові (Сонет 1, 2) [вірш] // Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу / укр. та ред.: В. Чернін, В. Богуславська. К.: Дух і Літера, 2007. С. 418–420.
33. Шевченко Тарас. Кобзар / післямова та біографіч. довідки Артур Рудзицький, прим. Євгена Нахліка, за ред. Ст. Захаркіна. 2 вид. К.: Дух і Літера, 2016. 552 с.
34. Glaser A. Jewish Alienation through a Ukrainian Looking Glass: David Hofshsteyn's translations of Taras Shevchenko // Prooftexts. 2017. V. 36. #1–2. P. 83–110.